

7. TOPICA TRANSCEDENTALĂ PRIVITĂ DIN PERSPECTIVA ARHEOLOGIEI GÎNDIRII KANTIENE *)

IDEI PRINCIPALE :

Tabelul conceptelor de nimic și aparenta discontinuitate în problematica Topicei Transcendentale introdusă de acesta. Cele două posibilități de semnalare a patru cazuri în care gîndirea devine fără obiect, eventuală perspectivă unificatoare. Debutul meditațiilor asupra conceptelor de nimic (1763). Completarea adusă de Critica Rațiunii Pure. Aflarea conceptelor de nimic.. Exagerarea rolului tabelii de categorii. Fațetele idealismului transcendentil ilustrate prin amfibliile conceptelor reflexiei și prin cele patru nimicuri. Corespondențe. Aplicații. (Leibniz văzut de Kant). Posibilă structurare a Topicii Transcendentale în jurul tabelii celor patru modalități în care gîndirea devine fără obiect, semnalate prin diversele concepte de «nimic».

Înainte de a părăsi Analitica Transcendentală, Kant adaugă la sfîrșitul Apendicelui despre Amfibolia Conceptelor Reflexiei un tablou care conține patru concepte de „nimic“ : conceptul vid fără obiect ; obiectul vid al unui concept, intuiția vidă fără obiect, și obiectul vid fără concept.

Deși tabelul celor patru „nimicuri“ este prezentat ca rezultînd din diviziunea în posibil și imposibil a conceptului unui obiect în genere, el părănd a marca o discontinuitate în problematica Topicii Transcendentale, vom vedea ca „nimicurile“ au fost obținute pe altă cale, și că discontinuitatea este doar aparentă.

În fapt, la un nivel mai puțin vizibil, există o unitate de conținut a întregului **Apendice**,

unitate dată de corespondența existentă între cele patru titluri de comparare și cele patru nimicuri. Unitatea Apendicelui mai reiese și din faptul că rostul evidențierii amfiboliei transcendente este de a arăta cum gândirea devine fără obiect. Dar și „nimicurile“ desemnează la rîndul lor, modalități ale gândirii lipsite de obiect.

Tratînd despre amfibolia transcendentă, Kant prezintă indirect ideile principale care se găsesc la baza idealismului critic :

I — cunoașterea prin intelect pur este nu-mai aparentă, sensibilitatea fiind aceea care marchează deosebirea dintre obiecte identice după conceptul lor. Intelectul nu poate avea decît o menire transcendentă. După Kant, gândirea singură, nesuștinută de sensibilitate este lipsită de obiect ;

II — natura (sau realitatea) reprezintă o în-lănțuire de fenomene. Realitățile fenomenale se pot opune între ele, dar ele nu sînt „logic“ contrare unele altora. În natură există o „contradicție reală“, o „pagubă reciprocă“ și nu excludere, cum se întîmplă în cazul contradicției logice ;

III — nu există o intuiție directă a sine-ului. Prin simțul intern eul se percepe pe sine ca fenomen, așa cum percepe lucrurile din afara lui. Dar simpla reprezentare a eului, numită de Kant **conștiința transcendentă** sau **apercepție pură** face posibile celelalte reprezentări, ca o unitate colectivă a lor. Alături de intuiția sensibilă umană și de o intuiție intelectuală a unui intellectus archetypus (de care omul nu are parte), există o intuiție a priori ;

VI — materia nu este obiect pentru intelectul pur. Tot ce cunoaștem, cunoaștem prin formele sensibilității. Armonia prestabilită de care vorbea Leibniz, este înlocuită prin ideea unor forme a priori. Ceea ce îi revine materiei ca determinare interioară, este fenomen al simțului intern.

Într-o perspectivă de ansamblu și tabelul ce-

lor patru nimicuri poate fi interpretat ca re-dînd cele patru fațete ale idealismului transcendențial :

I — cunoașterea existenței în sine nu este posibilă ;

II — cunoașterea nu poate depăși domeniul realului, care este domeniul experienței ;

III — sensibilitatea umană, fiind receptivă, aduce o limitare cunoașterii ;

IV — ocupîndu-se doar cu forma gîndirii și lăsînd de-o parte conținutul acesteia, logica își dezvăluie caracterul limitativ.

Între conceptele reflexiei și tabelul celor patru nimicuri se pot observa unele corespondente :

— Primul nimic desemnează **noumenul**, existența în sine, posibil a fi gîndită, dar nu și cunoscută. Primul concept al reflexiei, sau **titlu de comparare**, urmărește **identitatea și diversitatea**. Cu ajutorul acestuia, Kant evidențiază faptul că din concepte abstracte ale gîndirii nu se poate construi un sistem intelectual al lumii. Deși gîndirea nu este limitată de sensibilitate, ea nu poate avea o folosire pură, independentă de aportul sensibilității.

Lucrurile care nu se disting după conceptul lor sînt identice. Ele devin diferite cînd se ține seama de condițiile intuiției sensibile. Leibniz deosebea monadele după un principiu intelectual intern. Dorind să determine constituția internă doar prin compararea obiectelor cu ajutorul conceptelor abstracte ale gîndirii, Leibniz se făcea vinovat de intelectualizarea fenomenelor. După Kant însă, deosebirea și identitatea se apreciază prin sensibilitate pentru că ceea ce cunoaștem sînt doar fenomene.

2 — Al doilea concept al reflexiei are în vedere **concordanța și discordanța**. În tabloul **nimicurilor poziția** a doua este ocupată de **nihil privativum**, nimic menționat în lucrarea din 1763, *Versuch, den Begriff der negativen Größen in die Weltweisheit einzuführen*.

Există concordanță cînd conceptele aparțin intelectului pur. Pentru Leibniz toate realitățile

(**realitas noumenon**) se acordau între ele pentru că între conceptele lor nu există nici o contradicție. În viziunea lui Kant, comunitatea nu se constată între realități **noumenale**, ci între realități **phaenomenale**. Ea este posibilă reprezentându-ne lucrurile în spațiu, în intuiția externă. La fel, contradicția dintre fenomene nu seamănă cu contradicția de tip logic, care duce la excluderea termenului opus. În realitatea fizică se constată existența contradicției „reale” prin „pagubă reciprocă”.

3 — **Internul și externul** este cel de-al treilea criteriu de determinare a **locului transcendențial**. Acest criteriu poate fi raportat la ideea care stă la baza monadologiei leibniziene, anume că eul se percepe pe sine în mod direct. Astfel experiența internă ne face să cunoaștem sufletul în esența sa.

Leibniz făcea distincția dintre intern și extern doar în raport cu intelectul, și de aceea ajungea, spune Kant, la postularea unei armonii prestabilite. Kant reproșează lui Leibniz faptul că nu a acordat sensibilității un mod propriu de intuire. În tabela nimicurilor aici avem tocmai **formule goale ale sensibilității**.

4 — **Materia și forma** este cel de-al patrulea concept al reflexiei. El nu mai corespunde cu ultimul nimic, **nihil negativum**.

Bazându-se pe cunoașterea prin intelectul pur, Leibniz a considerat că materia precede forma. Dacă s-ar putea intui lucrurile în sine, atunci mai întâi ceva ar trebui dat, pentru a primi determinări ulterioare. Leibniz admite întâi existența monadelor și le dotează cu o facultate de reprezentare, apoi stabilește raportul dintre monade.

Leibniz, în viziunea lui Kant, nu a ținut seamă de condițiile reale în care ne sînt date obiectele intuiției externe. Noi nu avem de-a face cu concepte pure, ci cu concepte ale obiectelor date în intuiție. Iar intuiția umană este sensibilă și de aceea nu are acces decît la fenomene, materia însăși fiind, după Kant, **substanția phaenomenon**. În concluzie, metafizica-

lui Leibniz este lipsită de obiect, deoarece obiectul ei este rezultatul unei folosiri improprii a intelectului și a conceptelor sale.

Lipsa obiectului, ca ne-existență, arată și cel de-al patrulea nimic, **obiectul vid fără concept**. Dar trebuie remarcată aici o contradicție la nivelul conceptului, indicându-se cumva domeniul logicului pur și nu cel al metafizicii care intelectualizează fenomenele. De altfel în „încercarea de introducere a mărimilor negative în filosofie“ prin **nihil negativum irrepraesentabile** Kant făcea referire la opoziția existentă în logică.

În cazul lui **nihil negativum**, Kant stabilește tipul unei ne-existențe în care conceptul este contradictoriu. Față de nihil negativum, **ens rationis** (noumenul) indică o existență gândită, care, cu toate că nu este contradictorie, nu poate fi totuși considerată ca posibilă.

Cum am amintit deja, alături de **nihil negativum**, și cel de-al doilea „nimic“ din tabel, **nihil privativum** a fost stabilit de Kant în lucrarea din 1763. Idei din această lucrare se pot decela și în **Apendice**. Astfel, pentru exemplificarea **concordanței** și **discordanței**, cel de-al doilea titlu de comparare din Topica Transcendentală, Kant se referă la opoziția direcțiilor din contradicția „reală“. Acest fapt, ca și evidentele apropiere ce pot fi observate între cele patru titluri de comparare, sau „concepte ale reflexiei“ și cele patru „nimicuri“, ne-a sugerat ipoteza noastră, conform căreia lucrarea din 1763 a constituit punctul de plecare în meditația asupra celor patru concepte de „nimic“, ele, la rîndul lor, constituind baza structurării Topiceii Transcendentale. Se evidențiază astfel că tabelul celor patru „nimicuri“, deși a fost pus la sfîrșitul Apendicelui cu mențiunea că „nu prezintă mare interes“ ar putea fi privit ca o piesă „cheie“. Justa lui înțelegere în cadrul mai larg al Topicii, este de natură să lumineze puțin atît desişul de concepte cu care opăra

gîndirea kantiană, cît și geneza **Topicii Transcendentale**.

De fapt problema pe care într-un fel o dezleagă **tabelul celor patru nimicuri** în modul cum a fost pusă de Kant amintește de dialogul **Parmenide a lui Platon**. După filosoful grec, „existența“ de îndată ce este gîndită discursiv se aliază cu „ne-existența“. În *Analitica transcendentă* singură „existența“ era afirmată. Apendicele semnaleză în cîte feluri se poate gîndi „ne-existența“. Și pentru Kant, ca și pentru Platon, „existența“ este pretutindeni însoțită de „ne-existență“. Un bun exemplu pentru ilustrarea acestei idei îl constituie faptul că reprezentarea ca atare a celor ce există trebuie să presupună alături de „fenomen“ și „neumenul“, acel „nimic“ botezat de **Kant ens rationis**.

În lucrarea din perioada pre-critică, Im. Kant era preocupat de problema „ne-existenței“ privită ca „mărime negativă“ cu care gîndirea filosofică ar putea lucra nestingherită. El reperează cu acest prilej două astfel de „mărimi negative“, una ținînd de domeniul logicii, iar cealaltă de domeniul „realului“. Acestea sînt **nihil negativum irepraesentabile** și **nihil privativum repraesentabile**, care, în *Critica rațiunii pure* vor constitui două dintre cele patru „nimicuri“ ce alcătuiesc tabelul de la sfîrșitul **Apendicelui**.

În logică două mărimi contradictorii se suprimă reciproc, rezultînd o „ne-existență“ ce nu poate fi reprezentată. În real, în schimb, opoziția nu mai ascultă de principiul logic al contradicției. De data aceasta „mărimea negativă“ desemnează ceva reprezentabil, cum ar fi urcarea, opusă coborîrii, ura, opusă iubirii, sau întunericul, opus luminii.

În **Apendicele** care urmează **Analiticii Transcendentale** Kant afirmă că a obținut tabelul celor patru „nimicuri“ luînd drept ghid tabelul celor douăsprezece categorii. Încercînd să urmăm pe acest drum calea gîndirii kantiene nu am putut nicidecum înainta, ceea ce ne-a de-

terminat să conchidem faptul că acest criteriu a fost doar ulterior adaptat celor patru „nimicuri“ obținute într-alt fel. Multiplele inadvertențe ce pot fi observate dacă acceptăm criteriul declarat vin în sprijinul ipotezei noastre.

1° — Kant spune că pornește de la conceptul unui obiect în genere luat în mod problematic. Aceasta nu este însă valabil și pentru cel de-al doilea „nimic“, **nihil privativum**, la care s-a ajuns în mod restrictiv luând în considerație doar concepte de obiecte ce au corelate (lumina-întunericul, iubirea-ura).

2° — După Kant, pentru a distinge dacă un obiect este „ceva“ sau „nimic“ trebuie urmată ordinea și indicația categoriilor. Astfel, dacă negăm prima categorie din grupa calității, conduși de Kant, ne vom gândi că „realitatea“ este „ceva“ și că negația ei duce la un concept despre lipsa **acestui** ceva (întunericul, frigul), desemnat prin **nihil privativum**.

În grupa relației este negată, la fel, prima categorie. Dar în grupa cantității sînt negate simultan toate cele trei categoriile din grupă. Deci urmînd indicația categoriilor nu vom ști dacă trebuie negată doar prima categorie dintr-o grupă, sau întreaga grupă.

3° — Toate cele patru concepte de „nimic“ se află sub semnul imposibilității, categorie ce ține de grupa modalității. În consecință, pentru a obține „nimicul“ ce corespunde acestei grupe, **nihil negativum**, nu mai avem un criteriu distinct.

4° — Pornind de la categoriile din grupele cantității, calității, relației și modalității prin negare se obțin patru „nimicuri“ care indică imposibilitatea a „ceva“, altfel spus, negarea grupei cantității se află implicată și în celelalte cazuri.

5° — Pentru categoriile din grupa cantității negarea primei categorii atrage după sine negarea întregii grupe. Nu același lucru se întîmplă însă în grupa calității, unde ultima categorie nici nu poate fi negată, pentru că ea se referă la un concept predicativ, lipsit de su-

biect («limitația»). În celelalte grupe, categoriile aflate în a doua și a treia poziție nu sînt afectate de negarea primeia. Dar se observă în grupa calității faptul ca negarea „realității“ ce ocupă prima poziție din grupă este superfluă, deoarece negarea acesteia se află în poziția doua din grupă, știut fiind faptul că succesiunea categoriilor dintr-o grupă nu este întîmplătoare, ci dialectică.

6° — Pentru a separa formele goale ale intuiției, **spațiul pur și timpul pur**, spre a găsi cel de-al treilea nimic (**ens rationis**), Kant negă prima categorie din grupa relației, substanța, considerînd că fără substanță (materie în spațiu) rămîn formele intuiției lipsite de obiect. Aici, ca și în **respingerea idealismului** din Ediția a doua, se poate observa tendința filosofului german de a situa „materia“ pe un plan diferit față de celelalte concepte ale intelectului, considerînd-o drept o realitate care condiționează reprezentarea și nu o simplă reprezentare. Dacă însă o considerăm egală în rang cu celelalte, nimic nu ne împiedică să negăm toate cele douăsprezece categorii ale intelectului pentru a ajunge la formele intuiției și nu doar prima categorie din grupa relației.

Ținînd cont de toate aceste inadvertențe putem concluziona că ordinea și indicația categoriilor este destul de neconvîngător urmată și că mai plauzibilă apare ipoteza noastră, după care tabelul celor patru „nimicuri“ a rezultat din dezvoltarea nucleului de gîndire pe care îl cuprindea lucrarea din 1763, iar criteriul declarat a fost adaptat doar ulterior. De altfel este ușor de înțeles preferința pe care o manifesta Kant cu privire la „ordinea și indicația categoriilor“. Conștient de importanța descoperirii tabelului celor douăsprezece categorii, Kant preferă întotdeauna să-și sistematizeze gîndirea desfășurată în diversele domenii abordate după tipicul dat de tabelul conceptelor pure ale intelectului

La sfîrșitul cercetării noastre sîntem în măsură să formulăm următoarele concluzii menite

să lămurească geneza, structura, și conținutul **Topicii transcendentele** privită din perspectiva arheologiei gândirii kantiene :

1° — Tabelul celor patru concepte de „nihil” nu reprezintă o discontinuitate, sau ceva lipsit de importanță în contextul problematicii **Topicii Transcendentale**. Din contră, el pare să fi constituit nucleul de gândire pe care s-a dezvoltat ulterior întregul Apendice despre ambibolia conceptelor reflexiei.

2° — Între primele trei concepte de „nihil” și primele trei concepte ale reflexiei se poate observa un evident paralelism. Critica monadologiei leibniziene, desfășurată prin urmărirea reperelor oferite de cele patru titluri de comparare arată în mod indirect limitele gândirii umane. Aceleași limite sînt consemnate și de cele patru concepte de „nihil”.

3° — Tabloul celor patru „nihiluri” poate fi privit dintr-o perspectivă istorică, dacă facem distincția dintre cele patru domenii pe care le separă : de-o parte domeniul logicului și cel al realului, (sugerate în tabel prin **nihil negativum** și **nihil privativum**), iar de cealaltă parte, realismul dogmatic și idealismul transcendental, indicate prin **ens rationis** și **ens imaginarium**. Acest unghi de vedere pune în evidență cele două curente de gândire ce se întretaie în tabel : unul provenit din perioada precritică și altul din perioada critică. De pe pozițiile filosofiei transcendentele cele patru „nihiluri” indică tot atîtea direcții de limitare a cunoștințelor universal valabile.

4° — Perioada critică a fost inaugurată de **Dizertația**, din 1770, în care a fost făcută diferența dintre cele două facultăți de cunoaștere, sensibilitatea și intelectul. Prin conceperea unei **Topici Transcendentale** această diferență între facultăți își dovedește încă o dată în plus importanța în economia sistemului de gândire kantian.

5° — Din punctul de vedere al conținutului, **Apendicele** pare să fi fost conceput pornind de la ideile fundamentale ce stau la baza filo-

sofiei transcendentele, idei cumva sintetizate în forma celor patru „nimicuri“. Acestea, din punct de vedere epistemologic, pot fi interpretate ca tot atâtea îngrădiri ale cunoașterii, aduse de fenomenalitatea lumii, de limitarea sursei cunoașterii la experiență, de sensibilitatea umană fatalmente receptivă, sau de imposibilitatea de a spori cunoașterea prin mijlocirea purului intelect, lipsit de aportul sensibilității. Dar din perspectivă ontologică, cele patru „nimicuri“ apar ca modalități de gândire a „neexistenței“. Făcînd asemenea afirmații ținem cont de poziția filosofului de la Königsberg, pentru care, idealismul critic la început îi apărea doar o „propedeutică la o metafizică viitoare“, pentru ca la sfîrșit să-l considere drept o adevărată metafizică.

6° — Tabelul celor patru nimicuri nu a fost obținut urmînd criteriul declarat, adică ordinea și indicația celor douăsprezece categorii. „Nimicurile“ au fost stabilite prin reelaborarea și completarea ideilor conținute în lucrarea din 1763, **Versuch, den Begriff der negativen Größen in die Weltweisheit einzuführen**.

7° — În întregul său **Apendicele** asupra ambiboliei conceptelor reflexiei tratează problema următoare: în ce fel cunoașterea este lipsită de obiect? Ori tocmai acesta este spațiul ideatic comun în care **Topica Transcendentală** și tabelul celor patru „nimicuri“ se întîlnesc și formează o totalitate unitară.

(Publicat în rev. **Contemporanul — Ideea Europeană**, 12 iunie 1992, nr. 24)

NOTĂ: Acest studiu, scris pentru **Sympozionul internațional Kant** (București, 23—25 sept. 1991) a fost citit și apreciat doar de invitații străini, Dl. prof. ALAN MONTEFIORE (Oxford) și Dl. prof. STEPHAN PALMQUEST (Hong Kong).

Organizatorii Symposionului, fondatori ai **Societății Kant**, la care mi-a fost refuzată înscrierea, n-au avut curiozitatea să-l citească.